

Cahit Telci, *İzmir ve Yöresi Tarihinin Kaynakları: Halil Beğ Defteri (1425-1430)*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayını, İzmir, Şubat 2015, ISBN 978-605-84722-0-4, 253 shf.

Osmanlı tarihinin arşiv kaynakları arasında Tapu-Tahrir defterleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı tarihi ile ilgili yapılan araştırmalarda başvurulan arşiv kaynaklarının başında bu defterler gelir. Tahrir defterleri, Osmanlı Devletinin hem hâkimiyetinde bulunan bölgelerin hem de yeni fethettiği toprakların mülkiyet ve tasarruf biçimi ile vergi miktarını tayin ve tespit etmek amacıyla belirli zamanlarda yaptığı sayımları içerir. Yerine göre beş ile kırk yıllık aralıklarla yapılan, tahrir sonucunda hazırlanan ve mufassal, icmal, evkaf ve piyade gibi çeşitleri bulunan bu defterler, Osmanlıların XV. ve XVI. yüzyıllarda, tımar sistemini uyguladıkları bölgelerde vergi mükelleflerine ait çeşitli bilgileri, bunların yaşadıkları yerlerden toplanması beklenen vergileri, bu vergilerin hangi kişi veya kurumların tasarrufunda bulunduğunu tespit eden ve genellikle sancak esasına göre düzenlenen resmi belgelerdir. Bu defterlerdeki verilerin doğru ve etkili bir şekilde analizle Osmanlı toplumunun nüfusu, demografik yapısı, içtimai durumu, zirai ve ekonomik faaliyetleri, toprak tasarruf şekilleri yanında şehirlerin fiziki yapısı, vakıflar ve kırsal hayat hakkında önemli bilgiler edinmek mümkündür.

Tahrir defterleriyle ilgili çalışmalar Ömer Lütfü Barkan'ın öncülüğünde başlamış ve Halil İnalcık, Nejat Göyünç, İsmet Miroğlu, Feridun Emecen, Özer Ergenç, Bahaeddin Yediyıldız, Heath Lowry, gibi tarihçilerin çalışmalarıyla da önemli gelişmeler kaydetmiştir. Özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Tahrir defterleri kullanılarak şehir ve bölge tarihi üzerine birçok yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır. Tahrir Defterlerinin neşri ile ilgili ise Fekete'nin Estergon Sancağı, Halil İnalcık'ın Arvanid Sancağı üzerindeki çalışmaları, Ö.L. Barkan'ın Enver Meriçli ile birlikte hazırladığı Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri ilk yayınlanan örnekler olmakla birlikte bu alanda yapılan çalışmalar devam etmektedir.

Bu bağlamda yapılan son çalışmalardan birisi Doç. Dr. Cahit Telci tarafından neşredilen Halil Beğ Defteri'dir. Bu eser, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi BAP projeleri kapsamında "İzmir ve Yöresi Tarihinin Kaynakları" başlıklı projenin ilk yayını olup, yazar, eserin önsözünde bu defterin ardından Aydın Sancağı'nın diğer XV-XVI yüzyıl defterlerinin de kronolojik sıra ile neşredilmesinin planlandığını belirtmektedir.

Bu incelemeye konu olan Halil Beğ Defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde MAD. 18003 numaralı defterdir. Yazar, neşrettiği bu defterin Aydın Sancağı'nın 1425'teki fetihten sonra düzenlenen ilk defteri olduğunu iddia etmektedir. Bu

iddiasını hem Aydın Sancağı'nın XV. Yüzyılına ait elimizde mevcut olan tahrir defterlerinde Halil Beğ Defterine yapılan atıflardan yola çıkılarak, hem de defterin içeriğindeki bilgiler ve bu bilgilerin söz konusu diğer tahrir defterleriyle mukayese ederek desteklemektedir. Örneğin Tahrir defterlerinde geçen *asl-ı basıl* ifadesi bir önceki tahrir defterinde ilgili bölümün hasılına atıfta bulunmaktadır. Aydın Sancağının bugüne kadar en erken tarihli tahrir defteri olarak kabul edilen BOA. TD. 1/1M numaralı defterde *asl-ı basıl* olarak verilen değerlerin Halil Beğ Defteri'ndeki verilerle örtüşmesi ve Halil Beğ Defteri'nde *asl-ı basıl* gibi bir önceki deftere atıfta bulunan bir ifadenin bulunmayışı yazarın iddiasının dayanak noktalarından biridir. Yazar, bunun gibi birçok dayanağı eserinde ayrıntılı bir biçimde sıralayarak iddiasını desteklemektedir. Biz burada bunlardan sadece birini vermekle yetindik.

Yazarın iddiasını doğruluğu göz önüne alındığında bu defter, Halil İnalıcık tarafından neşredilen ve icmal nitelikte olan Arvanid Defteri'nin yanında aynı tarihlere ait elimizdeki ilk mufassal tahrir defteri olma özelliğini taşımaktadır. Defterin bugüne kadar konu ile ilgili çalışmalarda kullanılmadığını belirten yazar bunun sebebinin, defterin arşiv kataloglarında sadece Alaşehir ile ilişkili olarak tanımlanmasından kaynaklanmış olabileceğini ifade etmektedir.

Defter, 29x11cm ebadında olup 93 sayfadır. Yazar, eserinde defterin baştan ve 84. sayfadan sonra eksik olması nedeniyle üç parçadan oluştuğunu, 1-4 sayfalar arasında yer alan ilk parçanın Aydın Sancağı ile ilgili olmadığını ve bu kısmın Halil İnalıcık tarafından yayınlanan ve 1431 tarihli Arvanid Defterinin eksik varakları olabileceğini ifade etmektedir. Defterin Aydın Sancağı ile ilgili olan kısmı 5-84 sayfaları arasında yer almasından dolayı yazarın eserde defterle ilgili yaptığı değerlendirmeler bu sayfalar arasındaki kısım ile ilgilidir. Yazar, defterin 85-93. Sayfaları arasında bulunan üçüncü kısmının ise başka bir defterin parçası olduğunu belirtmektedir.

Defter hakkındaki bu bilgilerden sonra incelemesini yaptığımız esere bakacak olursak eser, genel olarak içindekiler, önsöz, giriş bölümü, defterin ayrıntılı bir biçimde değerlendirmesinin bulunduğu bir bölüm, defterin tam metin transkripsiyonunun verildiği bölüm ve bibliyografyadan oluşmakta olup eserin sonunda defterin orijinal metni verilmiştir.

Giriş bölümü, *Aydın Sancağı'nda Osmanlı Yönetiminin Tesisi* ana başlığı altında *Osmanlıların Aydın Yöresini Fethi* ve *Aydın Sancağının Tabirleri* isimli alt başlıklardan oluşmaktadır. Yazar bu bölümde, öncelikle Aydın Sancağı bölgesinin Osmanlı idaresine geçiş sürecinin dönemin kaynaklarına dayanarak kronolojik bir sıra halinde vermiş ve bölgenin tam olarak belirlenemeyen veya tartışmalı olan fetih güzergâhını, yine dönemin kaynaklarından yola çıkarak, farklı bir bakış açısı ile değerlendirmeye

çalışmıştır. Daha sonra, Aydın bölgesinde Osmanlı sancak düzeninin ilk olarak ne zaman kurulduğu konusuna değinerek, burada Aydın Sancağı'nın XV. yüzyıla ait mevcut defterleri tanıtılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yazar, bu defterlerde yapılan atıflara dayanarak ve neşrettiği eserin verdiği bilgilerden yola çıkarak Halil Beğ Defteri'nin sancağın elimizdeki en erken mufassal tahrir defteri olduğunu iddia etmektedir.

Eserin ikinci ve en önemli bölümünde ise, neşredilen Halil Beğ Defteri'nin geniş ve ayrıntılı bir değerlendirmesi yapılmıştır. Öncelikle hem bölgenin XV. yüzyıla ait diğer tahrir defterlerinde Halil Beğ Defterine yapılan atıflardan yola çıkılarak, hem de defterin içeriğindeki bilgiler ve bu bilgilerin söz konusu diğer tahrir defterleriyle mukayese edilmesiyle defterin fiziksel durumu, tarihi, adı, defterin yazım özellikleri, dil ve üslup özellikleri hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Sonrasında defterin muhtevası, içerdiği coğrafi alan ve içerdiği konular olarak iki ayrı şekilde ele alınmış ve defterde geçen yerleşim birimleri hem liste halinde hem de harita üzerinde gösterilerek bu yerleşim birimlerinin diğer tahrir defterlerinde geçtiği sayfalar dipnotlarda ayrıca verilmiştir. Daha sonra defterde kullanılan vergiler ve tahrir terimleri alt başlıklar halinde yine mukayese yöntemiyle tek tek açıklanmış ve yine defterde geçen unvan ve lakaplar, meslek erbapları, görevliler, esnaf grupları gerek yerleşim birimlerine göre gerekse defterdeki sayfa numaralarına göre tablolar halinde verilerek elde edilen veriler yorumlanmıştır.

Bölümün devamında, *Deftere göre Aydın Sancağı'nda nüfus ve yerleşme* başlığı altında, defterde geçen yerleşim birimleri önce tek tek ele alınmış ve yerleşim birimlerinin nüfusu tablolar halinde verilmiş, sonra da bölgenin nüfus ve yerleşme yapısı toplu olarak değerlendirilmiştir. Yine bölgedeki sosyal zümreler defterde tespit edilerek bu zümrelerin hangi yerleşim biriminde bulunduğu ve sayıları tablo halinde verilmiştir.

Halil Beğ Defteri'nin kapsamlı bir şekilde değerlendirmesinin bulunduğu bölümde son olarak *Aydın Sancağı'nın Ekonomik Potansiyeli Üretim ve Geçim Kaynakları* başlığı altında Aydın sancağında bulunan işletmeler, yapılan ziraat ve hayvancılık defterdeki yerleşim birimlerine göre tek tek ele alınarak XV. Yüzyılın ilk yarısında Aydın Sancağı'nın iktisadi durumu ortaya konmuştur. Sonuç kısmında ise yazar defterin başında ve sonunda yer alan eksikliklerden dolayı ortaya çıkabilecek sorulara ve sorunlara açıklık getirmeye çalışmıştır.

Eserde, defterin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesinden sonra Halil Beğ Defteri'nin tam metin transkripsiyonu yer almaktadır. Defterin neşredilmiş halini incelediğimizde yazarın hem eseri hazırlarken izlediği metot hem de defteri neşrederken transkripsiyon kurallarına uyma konusunda gösterdiği titizlik ve özen

dikkati çekmektedir. Defterin transkripsiyon edilmiş hali 90 sayfadır ve tablo şeklinde hazırlanmıştır. Bu da okuyucuya büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Eserin sonunda bibliyografya ve defterin orijinal metni yer almaktadır. Özellikle defterin tıpkıbasımının çalışmanın sonunda yer alması defteri merak edenler veya defterin kendisinden okumak isteyenler için oldukça önemlidir. Böylece okuyucular yazarın defterle ilgili iddialarının dayanak noktalarını metnin orijinalinde inceleme fırsatı bulmaktadır.

Sonuç olarak Aydın Sancağı'nın kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girdikten sonraki ilk tahrir defteri olan Halil Beğ Defteri, Osmanlı Devleti'nin XV. Yüzyılın ilk yarısındaki defter sistemi ile sonraki yıllarda hazırlanan defter sistemi arasındaki değişiklikleri ve farklılıkları göstermesi, defter sisteminde meydana gelen değişimi ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca Halil İnalçık tarafından neşredilen ve Rumeli coğrafyasına ait en erken tarihli tahrir defteri olarak kabul edilen Arvanid Defteri'nin yanında Halil Beğ Defteri de Anadolu coğrafyasına ait en erken mufassal tahrir defterlerinden olma özelliğini taşımaktadır. Yine bu defter, Aydın Sancağı ile ilgili en erken kayıtları içermesi ve sancağın XV. Yüzyılın ilk yarısındaki sosyal ve iktisadi durumunu ortaya koyması bakımından da oldukça önemli bir eserdir.

Melek Kaya*

*İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.